

Látókör

Csapó Benő – Csehországban

Európai fiatalok interkulturális attitűdjei

Európa két felének valódi közeledése – úgy tűnik – hosszú folyamat, amelynek első lépcsőjében a gazdasági problémák megoldása mellett talán a személyek közeledése, egymás megismerésének vágya a legfontosabb. A mai tizenévesek szerepe ebben a folyamatban elvitathatatlan. Gondolkodásuk és attitűdjeik kétségbevonhatatlanul hatást gyakorolnak a következő évtizedek nemzetközi kapcsolatrendszerére, a turizmusra, az emigrációra, az országok közötti kulturális és gazdasági kapcsolatokra.

Az emberek és eszmék mobilitása a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején a Kelet-Közép-Európában élő fiatalok számára is mindennapos tapasztalat lett. A „vasfüggöny” fizikai lebontása után azonban a kezdeti eufóriát kétely, kiábrándulás váltotta fel. A kultúrák békés egymás mellett élése, a multikulturális társadalom megvalósulása helyett jó néhány országban etnikumok közötti fegyveres harc, idegengyűlölet vagy egyszerűen a más kulturális hagyományok és szokások iránti meg nem értés tapasztalható.

Az egyes nemzetek tagjainak a külföldiekkel kapcsolatos attitűdjei szorosan összefüggenek az önmagukról alkotott képpel. A magyarok nemzetképében gyakran két ellentétes komponens keveredik. Egyrészt bizonyos kisebbségi érzés, amely az ország méretével, gazdasági fejlettségével kapcsolatos, másrészt a kultúra teljesítményei iránt érzett büszkeség és annak a méltánytalanságnak a kifejezése, hogy más országok ezt nem ismerik el (Hankiss, 1980; Szabó és Csepeli, 1984).

Ebben a tanulmányban egy olyan vizsgálatról számolunk be, amely a fiatalok más nemzetekkel kapcsolatos attitűdjeit térképezte fel. A 12 országban összesen 14 mintával végzett adatgyűjtés az EURONET csoport¹ első jelentősebb vállalkozása volt. Az EURONET megalakításának gondolata 1991-ben a Pennsylvania State Universityn a „Workshop on Youth and Social Change” során merül fel először, majd az elhatározás még abban az évben informális megállapodássá érlelődött. Az együttműködésre vállalkozó kutatók célja az volt, hogy munkáikat összehangolva a különböző országokban különböző feltételek között élő fiatalokról összehasonlítható adatokat gyűjtsenek. Az első közös kérdőív, mellyel az itt bemutatandó adatokat is összegyűjtöttük, 1992 elejére készült el és már január-

¹ Az EURONET csoport alapító tagjai: August Flammer (elnök, Svájc), Françoise Alsaker (Norvégia), Nancy Bodmer (Svájc, francia), Luba Botcheva (Bulgária), Csapó Benő (Magyarország), Connie Flanagan (USA), Nina Gotkina (Oroszország), Alexander Grob (Svájc, német), Haïna Liberska (Lengyelország), Aurora Liiceanu (Románia), Petr Macek (Cseh Köztársaság), Jari-Erik Nurmi (Finnország), Colette Sabatier (Franciaország).

februárban sor került az első adatfelvételekre. Még 1992 tavaszán csatlakozott az eredeti csoporthoz a román, a svájci francia és a norvég adatokat összegyűjtő kolléga. A különböző országokban felvett adatokat egységes adatbázissá építettük,² és az eredmények értékelésére 1992 nyarán tartott workshop során Bernben formálisan is megalakult az EURONET. Az adatfelvételt a korábban elkészített kérdőívvel 1993-ban erdélyi magyar fiatalokkal is elvégeztük,³ így az adatbázisban levő minták száma végül 14-re egészült ki.

A részt vevő országok felsorolását és a minták nagyságát az 1. táblázatban foglaltuk össze. Az egyszerűség kedvéért a következőkben az egyes mintákra az országok (népcsoportok) megnevezésével fogunk hivatkozni. A pontosság kedvéért azonban meg kell jegyeznünk, hogy az egyes minták csak a részt vevő országok egy-egy nagyvárosának a fiataljait reprezentálják. Az egyes kultúrákat nem azonosítottuk egy-egy ország statisztikai átlagával vagy az egész ország népességéből vett mintával. Egy adott ország régiói között is jelentős különbségek lehetnek, és az eltérő sajátosságok statisztikai átlagolása esetleg csak elfedné az igazán tipikus vonásokat. Inkább, ahogy az a kultúrák közötti összehasonlító vizsgálatokban megszokott, az adatfelvételt egymással összehasonlítható helyzetű régiókra koncentráltuk. Mindegyik országban egy-egy nagyvárosra korlátoztuk vizsgálatunkat, és azon belül törekedtünk a reprezentativitásra. Adataink tehát az egyes országok nagyvárosaiban élő fiatalok összehasonlítására alkalmasak, és csak annyira tekinthetők az egyes országokra jellemzőnek, amennyiben például a csehországi Brno, a németországi Mannheim vagy a magyarországi Szeged jól reprezentálja az adott ország nagyvárosi népességét, vagy Kolozsvár a Romániában élő magyarokat.

1. táblázat. — A minták mérete az egyes országokban

Ország	n
Bulgária	236
Cseh Köztársaság	248
Finnország	208
Franciaország	180
Lengyelország	201
Magyarország	572
Németország	267
Norvégia	305
orszország	191
Románia (román)	215
Romániai magyar	594
Svájc (francia)	187
Svájc (német)	234
USA	206
Összesen	3844

Mindegyik országban két különböző életkorú népességet céloztunk meg, mégpedig a 8. és a 11. évfolyam tanulóit. A magyar minta elegendően nagy volt ahhoz, hogy azon belül különböző bontásban (életkor, nem, középiskola típusa) további összehasonlításokat végezzünk.

² Az adatfelvételt 1992-ben Alexander Grob koordinálta, az 1993-ban tartott munkaértekezlethez és az adatfeldolgozáshoz a Johann Jacobs Foundation nyújtott anyagi támogatást. A csoport munkáját 1993-94-ben Françoise Alsaker koordinálta.

³ Az erdélyi adatfelvételt László Sándor irányította, munkáját ezúton is köszönjük. Az adatfelvétel és -elemzés a Magyar fiatalok szocializációs folyamatai nemzetközi összefüggésben című ORTK kutatási program részét képezte.

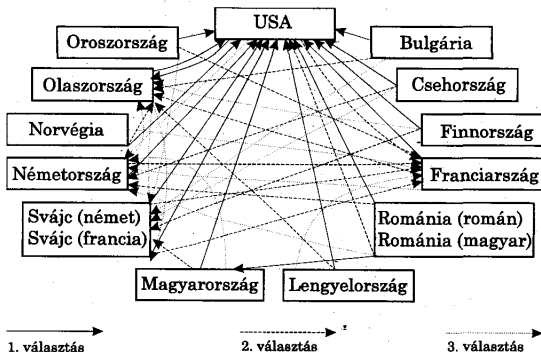
A kérdőív több témakört (napi időbeosztás, jövőbeli tervek, mindennapi nehézségek, alkalmazkodási stratégiák, személyes kontroll) foglalt magában, és az adatok számos érdekes elemzésre adnak lehetőséget. Ebben a tanulmányban csak az interkulturális attitűdökkel foglalkozunk.

Az attitűdöket vizsgáló kérdésben országok neveit soroltuk fel, és azt kérdeztük, mennyire szeretnének azokkal a tanulók kapcsolatban lenni. A felsorolásban csak az EURONET kezdeti résztvevőinek országai szerepeltek, azokon túl csak Olaszországot vettük fel a listára. A később bekapcsolódott Románia és Norvégia így nem szerepelt a listán. A válaszokat egy négyfokozatú skálán kértük, ahol feltüntettük az egyes fokozatok megnevezését: (1) semmilyen kapcsolat, (2) egyszeri vagy kétszeri kapcsolat, (3) rendszeres kapcsolat, (4) nagyon szoros kapcsolat.

Vonzások és választások: ki kivel szeretne kapcsolatot tartani

Elsőként tekintünk át, melyek a fiatalok vonzódásának fő irányai, melyik országokkal tartanának szívesen kapcsolatot. A legkedveltebb országokkal kapcsolatos attitűdöket az 1. ábrán mutatjuk be. Mindegyik országban kiszámítottuk a felsorolt országokkal kapcsolatos attitűdök átlagát, majd kiválasztottuk a három legerősebb attitűdöt, és azokat erősségük szerint különböző vonalakkal ábrázoltuk. Egy országból egy másik országba mutató nyíl tehát azt fejezi ki, hogy az az ország, ahova a nyíl mutat, szimpatikus a nyíl kiinduló pontjában szereplő ország fiataljai számára. A korábban már említett okok miatt a választó és választható országok nem estek egybe.

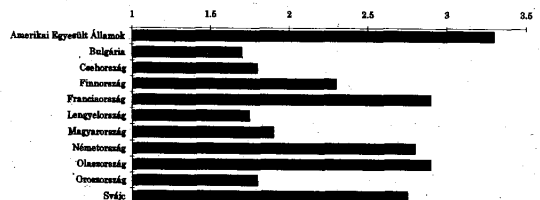
1. ábra — A fiatalok körében legnépszerűbb országok

Amint az ábráról is látszik, vannak „univerzálisan népszerű” országok (mindenekelőtt a gazdag nyugati országok), és vannak „helyi értékű” egyedi vonzalmak (például az erdélyi magyar fiatalok Magyarország iránt érzett kötődése). A vonzódások iránya azonban összességében meglehetősen egyoldalú, és egyértelműen „a nyugat” felé mutat. A nyugati országok fiataljai elsősorban egymással keresik a kapcsolatot, és a kelet-európai országokban élő fiatalok ugyancsak velük keresik a kapcsolatot. Míg a nyugati oldalon meglehetősen az összetartás, addig a keleti országok fiataljai inkább az egymással szembeni antipátia jeleit mutatják.

A választások egyoldalúsága miatt az ábra alapján nem kapunk képet minden ország megítéléséről, ezért érdemes az egyes országok iránti attitűdöket konkrétan is megvizsgálni. Kiszámítottuk ezért minden ország átlagos megítélését, azaz azt, hogy az adott országot a részt vevő országok fiataljai összességében átlagosan mennyire kedvelik. Nem a teljes minta átlagáról van tehát szó, az eltérő mintanagyságok miatt a 3844 tanuló adatainak egyszerű átlagolása különböző torzulásokhoz vezetett volna. Így kiszámítottuk például a Bulgáriával kapcsolatos attitűdök átlagát az összes többi országban, majd az így kapott átlagokat ismét átlagoltuk. Az eredményeket a 2. ábrán mutatjuk be.

2. ábra — Az egyes országok mások általi választásának átlagos intenzitása

Az ábra alapján egyértelműen felismerhetők az országok közötti különbségek és az országok csoportosulásai. Az Egyesült Államok kiemelkedik a többi közül, még a többi nyugati országot is magasan megelőzi. A világ „amerikanizálódása”, az amerikai kultúra világméretű térhódítása találkozik a fiatalok aktív fogadókészségével. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy Amerika sok arca közül melyik az, amelyik ennyire szimpatikussá teszi a fiatalok számára. Az amerikai tömegkultúra világot elárasztó termékei? Amerika mint a gazdagság és a lehetőségek országa? Amerika mint a szabadság és demokrácia szimbóluma? Talán éppen ennek az országnak a sokféle arca és ellentmondásos változatossága teszi, hogy mindenki találhat benne valami ízlésének megfelelő szeretnivalót.

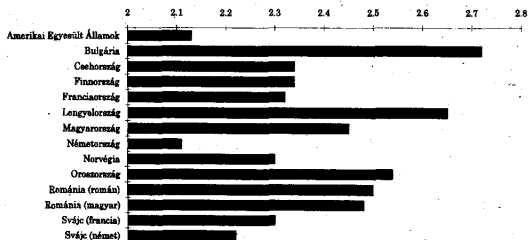
Egyértelműen konzisztens csoportot alkot a négy nyugati ország (Franciaország, Németország, Olaszország és Svájc), alig van közöttük különbség. Németország egy árnyalattal gyengébb megítélése talán történelmi szerepének tulajdonítható. Finnország a két tömb között valahol félúton helyezkedik el. Végül egyértelmű csoportot alkotnak Európa keleti országai a népszerűségi skála alsó felén 2 alatti átlaggal. Hiába omlott le a vasfüggöny, a „keleti tömb” a fiatalok

attitűdjeiben létező realitás maradt. És akár tetszik ez nekünk, akár nem, Magyarország egyértelműen ennek a tömbnek a tagja. Úgy tűnik, a fiatalok vonzalmai az egész világon meglehetősen egy irányba mutatnak, és nincs okunk abban reménykedni, hogy ez hamarosan meg fog változni.

A kultúrák nyitottsága

A nyitottság és a kapcsolatteremtő készség lehet kulturális sajátosság. Feltételezhetjük, hogy egyes országok intenzívebben, mások kevésbé aktívan szándékoznak kapcsolatot teremteni. Érdekes tehát megvizsgálni, hogy az egyes kultúrák fiataljai mennyire intenzíven akarnak másokkal kapcsolatba lépni. Ezt megtehetjük, ha átlagoljuk az egyes minták mások iránti vonzódásának átlagát. Az eredményeket a 3. ábrán mutatjuk be.

3. ábra — A mások iránti nyitottság: más országok választásának átlagos erőssége

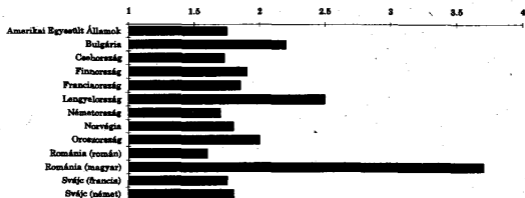

Az eredmények itt már kisebb intervallumban szóródnak, az egyes minták átlagai a 2 és 3 közötti tartományba esnek. A különbségek ugyanakkor meglehetősen jellemzőek. Általános tendencia, hogy azok az országok, akikkel mások szívesen lépnének kapcsolatba, maguk nem túlságosan kívánják azt. A német és az amerikai fiatalok bizonyultak a legkevésbé nyitottnak. A legnépszerűtlenebb országok fiataljai, például az oroszok és a bolgárok viszont intenzívebben keresik a kapcsolatokat. Érdekes megfigyelni, hogy a franciák sokkal nyitottabbak, mint a németek, és ugyanilyen irányú, bár kisebb mértékű különbség van francia és a német anyanyelvű svájci fiatalok között. Hasonlóképpen az erdélyi magyar fiatalok a magyarországi és a román minta között csaknem középen vannak. (Részletesebb elemzések azt mutatják, hogy az erdélyi fiatalok sok más tekintetben is a magyar és a román minta között helyezkednek el, de általában sokkal közelebb a magyar oldalhoz (Csapó, Czachesz, Liuceanu és Lázár).

Kik kedvelnek bennünket?

Számunkra különösen érdekesek a Magyarországgal kapcsolatos attitűdök. A 4. ábrán a többi ország fiataljainak Magyarországgal kapcsolatos attitűdjeit ábrázoltuk. Az adatok itt is meglehetősen szűk intervallumban, 1,5 és 2,5 között szóródnak. Kivételt képez az erdélyi magyarok választása, akiknek Magyarország iránti attitűdje érthető okokból kiemelkedően pozitív. (Ők azok, akik Magyarországot választásaikban az első helyre, az USA elé helyezték.) Ugyanakkor Románia többségi nemzetéhez tartozó fiatalok a másik végponton helyezkednek el, az összes ország közül az 5 körükben a legnépszerűtlenebb Magyarország.

4. ábra — A magyar fiatalok iránti attitűd más országokban

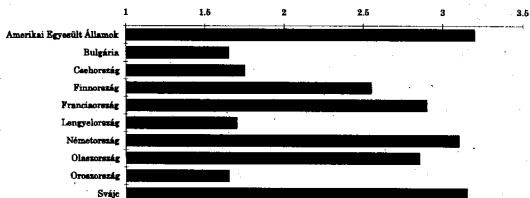

A legendás lengyel–magyar barátság is tükröződik az ábrán, a magyarok a lengyel fiatalok körében a legnépszerűbbek. (Vonzalmuk, sajnos, magyar részről nem talál vizonzásra.) Nem túl népszerű viszont Magyarország az amerikai és a német fiatalok körében, habár a magyarok attitűdje e két ország irányában meglehetősen pozitív.

A magyar fiatalok interkulturális attitűdjei

A magyar fiatalok interkulturális attitűdjei nem különböznek lényegesen az összes országban megfigyelt fő tendenciáktól. Ha a magyar fiatalok választásait (5. ábra) összehasonlítjuk a 2. ábrával, csak árnyalatnyi eltéréseket tapasztalunk. A magyar fiatalok között ugyanúgy az USA a legnépszerűbb, ugyanúgy elkülönül a keleti és nyugati országok csoportja, és Finnország ugyanúgy középen helyezkedik el, mint ahogy azt az összes részt vevő ország adataival végzett számítás során találtuk. Némi különbséget jelent, hogy Finnország és Németország a magyarok körében valamivel népszerűbb, mint általában a többi országban.

5. ábra — A magyar fiatalok interkulturális attitűdjei

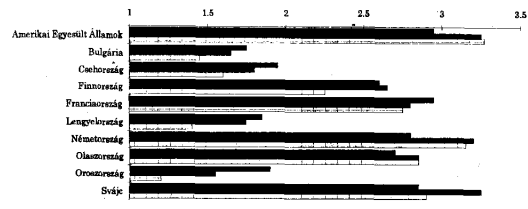
Nemcsak a magyar és az összes ország adatai hasonlítanak egymásra, de a néhány kisebb egyedi eltérést leszámítva azt lehet mondani, hogy az összes részt vevő ország fiataljainak attitűdje csaknem azonos eloszlást mutat, függetlenül attól, hogy az adott ország maga milyen helyet foglal el mások megítélésében. Az interkulturális attitűdök például még az egyébként annyira különböző Egyesült Államokban is a többi orszáéhoz nagyon hasonló képet mutatnak. A magyar fiatalok attitűdjeiről is azt mondhatjuk, hogy azok követik a világtendenciákat.

A magyar fiatalok nyugat felé vonzódásának nyilvánvaló okai vannak, a gazdasági jólét, a nyitottabb társadalom egyértelmű motivációt jelent. Ugyanakkor a szomszédos országokkal szembeni közömbösség nem feltétlenül jelent ellenséges érzületet (ezt például a lengyelekkel szemben biztosan nem érzik a magyar fiatalok); lehet, hogy csak a közös (közel)múlttól való eltávolodás, a „keleti blokkból” való kiszakadás igénye van a negatív attitűdök mögött. A nyugati fiatalok attitűdjeinek nagyrészt hasonló mintázatát egy egészen másfajta mentalitás, a saját világukba való bezárkózás, a kívülállókkal szembeni közömbösség motiválhatja. A keleti fiatalok erős késztetése a „nyugativá válásra” nemcsak a nyugati életmód utánzásában nyilvánul meg, hanem abban is, hogy többnyire öntudatlanul, interkulturális attitűdjeikben is hasonulnak a nyugatiakhoz.

Ha a magyar középiskolások adatait az iskolatípus szerinti bontásban elemezzük, ahogy az már az előző határozott tendenciák alapján várható volt, nem tapasztaltunk lényeges különbségeket (6. ábra). Ugyanakkor a finomabb eltérések jelzik, hogy milyen irányban érdemes további vizsgálódásokat folytatni. A gimnazisták körében például még kevésbé népszerű az Egyesült Államok, mint a szakmunkástanulók között. A gimnazisták kedvezőbben ítélik meg Franciaországot, mint Németországot, és általában sokkal vonzóbbnak találják a kelet-európai országokat, mint szakmunkástanuló kortársaik. Az Oroszországgal és az Amerikával kapcsolatos attitűdök különbségei jól szemléltetik e különbségeket: míg a szakmunkástanulók e két országgal kapcsolatban meglehetősen szélsőségesen foglaltak állást, a gimnazisták attitűdjei kiegyenlítettebbek.

Ha a gimnazistáknak a szakmunkástanulókkal szemben szélesebb körű műveltséget, mindenekelőtt alaposabb humán műveltséget tulajdonítottunk, azt mondhatjuk, hogy a kifinomultabb gondolkodás az egyes országokkal kapcsolatban kiegyenlítettebb attitűdöket eredményez.

6. ábra — A magyar középiskolások attitűdjei iskolatípus szerinti bontásban

A magyar tanulók adatainak elemzését elvégeztük a tanulók életkora és neme szerinti bontásban, de egyik változó szerint sem tapasztaltunk lényeges különbségeket. Úgy tűnik, ha az attitűdöket befolyásoló tényezők részletesebb megismerésére törekszünk, azokat a műveltséggel és a tanulók családjának társadalmi, gazdasági státusával kapcsolatos körben kell keresnünk.

Néhány pedagógiai megfontolás

A felmérés egyik legérdekesebb és számunkra egyben legelgondolkodtatóbb eredménye a kelet-európai fiatalok intenzív vonzódása a távoli kultúrák és gazdag országok iránt – ahonnan inkább számíthatnak visszautasításra, mint közeledésük kedvező fogadtatására –, ugyanakkor a közvetlen környezetükben élő népekkel szembeni közömbösség, ha nem éppen ellenséges beállítódás. Látva a kultúráktól nagyrészt független világtendenciákat, naivitás lenne a helyzet gyors megváltoztatásában reménykedni, és az ilyen irányú programoktól önmagában túl sok eredményt várni.

Mindamellettt biztató jelnek tekinthetjük, hogy a gimnazisták sokkal pozitívabban viszonyultak a környező országok fiataljaihoz, mint kevésbé képzett társaik. Ha nem is jelentős, de legalább kedvező irányú változást várhatunk például a gimnazisták nepelességén belüli arányának változásától vagy általában a humán műveltség növekedésétől.

További részletesebb vizsgálatokkal talán fel lehetne tárni a fiatalok attitűdjeinek háttérében álló okokat, és meg lehetne találni a műveltségnek azokat a komponenseit, amelyek legjobban segítik a környező népek iránti pozitív attitűdök kialakulását. A multikulturális nevelés még a nyugati országokban is viszonylag rövid történetre tekinthet vissza, Közép-Kelet-Európában pedig még az igény sem fogalmazódott meg vele szemben, holott a régióknak láthatóan nagy szüksége lenne a szomszédokat egymáshoz közelítő eszmékre.

Talán a legfontosabb, amit az oktatás rövid távon tehet Magyarországon és a környező országokban egyaránt, az a realisabb helyzetkép kialakítása. A tények megismertetése és az illúziók elosztatása keserű kiábrándulásoktól kímélheti meg az Európa felé igyekvő fiatalabb generációkat. Szükség lenne annak tudatosítására is, hogy az Európai Közösség részévé válni nem csak politikai döntés kérdése, a közösség részévé válás lassan, bonyolult társadalom-lélektani folyamatokon keresztül megy végbe.

Irodalom

- Alsaker, F. D., Flanagan, C., Csapó, Benő*: Sampling errors, inadequate measures or cultural differences. Thirteenth Biennial Meetings of the International Society for the Study of Behavioral Development, 28 June–2 July, 1994, Amsterdam, The Netherlands.
- Csapó, B., Erzsébet Cs. Czachesz*: Adolescents in Hungary: Facing the rapid changes Poster presented in the poster workshop „Adolescence in Europe”, Fifth European Conference on Developmental Psychology, 1–5 September, 1992. Seville, Spain.
- Csapó, B., Czachesz, E., Liiceanu, A., Lázár, S.* (in press): Being Minority: Hungarian Adolescents in Transylvania, Rumania. In: *Flammer, A., Alsaker, F.*: Adolescents in Europe.
- Szabó Ildikó, Csepeli György*: Nemzet és politika a 10–14 éves gyerekek gondolkodásában. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp., 1984.
- Hankiss Ágnes*: Külföldiek és idegen országok. Tanulmányok, beszámolók, jelentések. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 5–27. Bp., 1980.